

Balla Tibor ezredes:

A MAGYAR KIRÁLYI HONVÉDSÉG LUDOVIKA AKADÉMIÁT VÉGZETT IRÁNYÍTÓI, 1914–1918 (1.)¹

DOI: [10.35926/HSZ.2022.6.9](https://doi.org/10.35926/HSZ.2022.6.9)

ÖSSZEFOGLALÓ: Az Osztrák–Magyar Monarchia fegyveres erejének 1868 óta képezte részét a bevetettség szerint csupán második vonalat alkotó magyar királyi Honvédség.² A Honvédség első világháború idején különböző tábornoki rendfokozatot viselt és a magyar királyi Honvéd Ludovika Akadémiát is elvégzett 14 vezető tábornokának katonai pályafutása kevésbé ismert. Közülük nyolcan még az 1919 utáni időszakban is jelentős szerephez jutottak a Nemzeti Hadseregben, illetőleg a Magyar Királyi Honvédségben. A tanulmány első részében a szerző történelmi-statisztikai és szociológiai módszerek segítségével elemzi a vizsgálat alá vont, s az első világháború során a Honvédség élén álló legismertebb császári és királyi tábornokok személyes adatait, külön kitérve arra, hogy ők milyen társadalmi háttérrel és beágyazottsággal, valamint szakmai felkészültséggel rendelkeztek.

KULCSSZAVAK: magyar királyi Honvédség, Ludovika Akadémia, első világháború, császári és királyi tábornokok, katonai pályafutás

A SZERZŐRŐL:

Dr. Balla Tibor ezredes (DSc), hadtörténész, az NKE kutatóprofesszora

BEVEZETÉS

Jelen tanulmányban a korábban véghez vitt hasonló vizsgálatokat és azok különböző publikációkban³ közzétett eredményeit figyelembe véve a következő elemzéseket végzem el:

- Születési és családi adatok.
- Vallás, iskolai – polgári és katonai – tanulmányok, nyelvismeret.
- Katonai pályafutás, különös tekintettel az elért legmagasabb rendfokozatokra és beosztásokra, a nyugállományba helyezésre, továbbá az első világháborúban való szereplésre.
- Háborúkban és hadjáratokban való részvétel, az adományozott kitüntetések, címek és rangok.
- Fontosabb írásművek.
- Halálozás, időpont, hely, sír.

¹ A mű TKP2020-NKA-09 számú projekt a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból biztosított támogatással, a Tématerületi Kiválósági Program 2020 pályázati program finanszírozásában valósult meg.

² A korabeli dokumentumokban az első világháború előtt a magyar királyi Honvédség (vagy időnként honvédség), míg 1919–1945 között a Magyar Királyi Honvédség írásmódot használtak – A szerző megjegyzése.

³ Balla Tibor: A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. Tábornagyok, vezérezredek, gyalogsági és lovassági tábornokok, tábornagyok. Budapest, Argumentum, 2010, 23–43, illetve Uő.: A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. Altábornagyok. Budapest, HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2019, 21–38.

Az előzőek alapján vizsgáljuk meg, hogy a császári és királyi vezérezredes és vezérőrnagy, továbbá magyar királyi vezérezredes és címzetes altábornagy rendfokozattal bíró 14 tábornok adatainak elemzése milyen képet ad számunkra.

SZÜLETÉSI ÉS CSALÁDI ADATOK

A magyar királyi Honvéd Ludovika Akadémiát végzett, az első világháborúban a magyar királyi Honvédséget irányító 14 tábornok szinte kivétel nélkül magyar nevet viselt. Közülük csupán 2 fő (14,28%), Kohn Samu és Daubner Samu változtatta meg eredeti családnévét, előbbi Hazaira, utóbbi a vitézi cím elnyerésével párhuzamosan Doroghyra magyarosított.

Születési időpontjaikat tekintve elmondható, hogy mindenki a Habsburg-monarchia, majd az Osztrák–Magyar Monarchia fennállásának éveiben jött a világra. A születések az 1851 és 1872 közötti évekre esnek (az előbbi Hazai Samu, az utóbbi pedig Belitska Sándor és Dormándy Henrik születési éve), és nagy szóródást mutatnak. Ketten közülük (Nikić János és Czító Károly – 14,28%) az 1855-ös évben, ketten (Gombos Mihály és Mina Alajos) az 1871-es, ketten (Belitska Sándor és Dormándy Henrik) az 1872-es esztendőben születtek, nyolc fő (57,14%) pedig különböző éveken látta meg a napvilágot a fentebbi, 21 évet felölelő időszakban. A tábornokok több mint fele (8 fő – 57,14%) a magyar királyi Honvédség létrehozása, vagyis 1868 előtt, 6 fő (42,85%) pedig az azt követő években jött a világra.

A Nagy Háború kitörésekor, 1914 augusztusában a tábornokok közül 6 személy (42,85%) még nem töltötte be az 50. életévét, 50 és 60 év közötti életkorú volt 6 fő, Hazai Samu és Nagy Gábor viszont már a 60. életévükön is túl voltak.

A tábornokok születési helye minden esetben ismert. Mindannyian a történelmi Magyarország határain belül születtek. A 14 település közül 6 város, 8 pedig község volt. A legtöbben közülük (5 fő – 35,71%) erdélyi születésűek voltak, a Felvidéken 3 fő (21,42%), a Bánságban 2 személy, a magyar fővárosban, Szabolcs, illetve Zemplén vármegyében, valamint a katonai határőrvidéken 1-1 fő született.

A születési helyek közül a trianoni békediktátum után 11 település (78,57%) került Magyarországra új határain kívülre. 5 település Romániához, 3 Csehszlovákiához, 3 pedig a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz.

A szóban forgó tábornokok családi állapotát vizsgálva kijelenthetjük, hogy 1 személy (Nagy Gábor) kivételével mindannyian (92,85%) megnősültek, és a kor szokásainak megfelelően családot alapítottak. Kétszer nősült közülük 2 fő (Belitska Sándor és Dormándy Henrik), 2 tábornok (Bartha Lajos és Szurmay Sándor) egy, Belitska Sándor pedig két alkalommal is megözvegyült. A 14 generális közül csupán 1 személy (Dormándy Henrik) vált el feleségtől. (A válás a 19–20. század fordulójáig ritka jelenségnek számított Magyarországon.⁴) Általában elmondható, hogy a tábornokok ugyanabból a társadalmi rétegből választottak maguknak házastársat, amelyből maguk is származtak. A rangon aluli vagy felüli nősülés nem volt jellemző. Házastársaik többsége középrétegekhez tartozó polgári, kispolgári, értelmiségi családi háttérrel rendelkezett. A katonatisztek átlagosan 10 évvel később házasodtak,

⁴ Az 1870-es és 1880-as években ezer magyarországi lakosra vetítve még csupán 0,07 válás jutott, az 1890-es években ez az arány 0,08-ra nőtt. 1907-től fokozatosan növekedett a válások száma, 1910–1911-ben ezer házasságra 1,9 válás jutott Magyarországon. Kollega Tarsoly István (főszerk.): Magyarország a XX. században. II. kötet. Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság. Babits Kiadó, Szekszárd, 1997, 185.

mint a Monarchia férfinépességének más tagjai.⁵ A tárgyalt csoporthoz tartozó megnősült tábornokok átlagos életkora első házasságkötésük alkalmával 35 év volt.

A tábornokok közül 10 főnek született gyermeke házasságából. Két személy (Czitó Károly és Nagy Gábor) egyáltalán nem rendelkezett gyermekkel, Belitska Sándor két nem vér szerinti gyermeket nevelt második házasságában, Daubner Samu pedig egy örökbe fogadott fiú apja volt. A saját gyermekkel rendelkezők gyerekeinek számát megvizsgálva megállapíthatjuk, hogy az nem érte el a korban szokásosat. A legtöbben 2–4 gyermeket neveltek. Ketten 1 gyereket, hárman 2 gyereket, ketten 3 gyereket, hárman (Nikić János, Karleusa Fülöp, Rácz Gábor) pedig 4 gyermeket neveltek. Az egy családra eső átlagos gyermekszám (ideszámítva a nem saját gyermeket nevelőket is) a Honvédség első világháborús vezetőinek esetében 2,41 volt.

A kérdéses csoport tagjainak származását, vagyis az apa foglalkozását megvizsgálva, választ kapunk arra a kérdésre, hogy a tábornokok milyen társadalmi csoportokból, rétegekből kerültek ki. Vizsgálódásunk eredményeként azt az általános megállapítást tehetjük, miszerint e 14 tábornok mind középrétegekből, értelmiségi családokból származott. A családi háttér nagy valószínűséggel közrejátszhatott abban, hogy a vizsgálatban szereplő személyek a hivatásos tiszti pályát választották maguknak.⁶ Közülük 1 fő édesapjának császári és királyi hadbíró tábornok, egynek ügyvéd, egynek jegyző, egynek bányahivatalnok, kettőnek földbirtokos, kettőnek kereskedő, egynek orvos, egynek egyetemi tanár, egynek nemes, egynek kalaposmester, kettőnek pedig polgár volt a foglalkozása. A hadbíró tábornok, a köztisztviselői karba tartozók (1 jegyző, 1 bányahivatalnok), a nem köztisztviselő értelmiségiek (1 fő ügyvéd, 1 orvos, 1 egyetemi tanár), a 2 fő kereskedő, a kalaposmester és a 2 polgár (összesen 11 fő – 78,57%) több mint háromnegyedet adták a későbbi tábornokok utánpótlásának.

VALLÁS, ISKOLAI VÉGZETTSÉG, NYELVISMERET

A vizsgált tábornokok vallási hovatartozását görcső alá véve megállapíthatjuk, hogy 5, a történelmi Magyarországon bevett vallás képviselőit találhatjuk meg közöttük. Az ország vallási sokszínűsége és megoszlása körükben is tükröződött, ugyanis a generálisok fele a római

⁵ Ausztria–Magyarország haderejében szigorúan korlátozták azoknak a tiszteknek a számát, akiknek engedélyezték a családalapítást. A tisztek csakis olyan nőkkel köthettek házasságot, akik nem jelentettek megterhelést a kincstár számára, továbbá nem veszélyeztették a tisztikar előkelő társadalmi helyzetét és méltóságát. 1750 óta házassági óvadék, más néven kaució (pénz, kamatozó államkötvény, értékpapír, földbirtok vagy más értékes ingatlan) letétbe helyezését követelték meg a kincstárnál, amelynek kamatait folyamatosan fizették a házastársaknak, s annak révén gondoskodhattak a tiszt özvegyéről a tiszt elhalálása esetén. Minél alacsonyabb rendfokozatú volt egy tiszt, annál magasabb óvadékat követeltek. Az 1907-ben kiadott rendelkezés szerint az alakulatok tisztikarának fele megházasodhatott, viszont a hadnagyoknak 60 000 koronát (évi átlagos alapilletményük mintegy harminczorosát), az őrnagyoknak 30 000 koronát (évi alapilletményük ötszörösét) kellett letétbe helyezniük. Az őrnagnál magasabb rendfokozattal bíró tisztektől nem követeltek kauciót. Deák István: Volt egyszer egy tisztikar. A Habsburg-monarchia katonatisztjeinek társadalmi és politikai története, 1848–1918. Gondolat Kiadó, Budapest, 1993, 178–179. A házassági óvadékat általában a menyasszony családja tette le, ezáltal sikerült elérni, hogy minél több tiszt nősüljön be gazdagabb familiákba. A magyar királyi Honvédségben csak 1887-ben tették kötelezővé a kauciót, ami egy 30–40 éves tiszt esetén 40–60 000 korona összeget jelentett, viszont nem korlátozták a nős honvédtisztek számát. Hajdu Tibor: Tisztikar és középosztály 1850–1914. Ferenc József magyar tisztjei. História – MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1999, 245–247., 271.

⁶ A középosztálybeli családokban a gyermekek tiszti pályára irányítása általánosságban a társadalmi ranglétrán történő előrelépésnek, a társadalmi felemelkedésnek vagy a már elért szint biztosításának az útját jelentette. Balla (2010): i. m. 28.

katolikus vallás követője volt. A második helyen az evangélikusok (3 fő – 21,42%), a harmadik helyen 2 fővel (14,28%) a reformátusok, a negyedik helyen pedig 1-1 fővel a görögkatolikusok és a görögkeletiek (ortodoxok) álltak.

A római katolikusok az országos átlagnak⁷ megfelelő arányban képviselték magukat a táborno­kok között, az evangélikusok felülreprezentáltak voltak, a reformátusok aránya pontosan tükrözte az országos arányokat, a görögkatolikusok és a görögkeletiek viszont az ország népességének átlagához képest kevesebben voltak jelen. A görögkeleti vallású családban született Karleusa Fülöp a horvát határőrvidékről, az evangélikus és a görögkatolikus vallás követői az ország bánsági és felvidéki területeiről, a reformátusok a kelet-magyarországi régióból kerültek ki.⁸

A 14 személy közül csupán 1 fő (7,14%), Hazai Samu változtatta meg a felekezeti hovatartozását, aki 1876-ban – tiszti pályájának kezdetén – tért át az izraelita hitről a római katolikus vallásra.

A táborno­kok iskolai végzettségét megvizsgálva megállapíthatjuk, hogy az a rendelkezésre álló adatok ismeretében viszonylag változatos képet mutat. A polgári tanintézetek közül összesen 11 fő (78,57%) végezte el valamelyik gimnázium legalább három osztályát katonai pályafutása előtt. Hazai Samu és Czító Károly kereskedelmi akadémiát, Szurmay Sándor három főreáliskolai, Dormándy Henrik egy reáliskolai osztályt, Mina Alajos pedig négy polgári iskolai osztályt végzett. Nagy Gábor és Rác Gábor református teológiai tanulmányokat is folytattak.

A katonai tanintézetekre összpontosítva kijelenthetjük, hogy mindösszesen ketten jártak ilyen iskolákba. Karleusa Fülöp a határőrvidéki előkészítő katonaiskolát, majd a károlyvárosi és budapesti császári és királyi hadapródiskolát (ez az iskolatípus elsősorban az alakulatok számára képzett csapattiszteket), Dormándy Henrik pedig a kőszegi császári és királyi katonai alreáliskola első évfolyamát végezte el ludovikás tanulmányait megelőzően. A későbbi táborno­kok közül a magyar királyi Honvéd Ludovika Akadémia tényleges tisztképző tanfolyamát mind a 14 általunk vizsgált személy, a Ludovika felsőbb tiszti tanfolyamát pedig 11 fő (78,57%) végezte el eredményesen.

A fentebb leírtak alapján leszögezhetjük, hogy a Honvédséget az első világháború idején irányító táborno­kok mindegyike a katonatiszti hivatás alapjait az 1872 óta a honvéd tisztképzés fellegvárának számító budapesti Ludovika Akadémián sajátította el, s több mint kétharmaduk az intézmény felsőbb tiszti tanfolyamát is abszolválta, amely a vezérkari képzésben való részvételhez és a bécsi Hadiiskolába történő bejutáshoz⁹ elengedhetetlen volt. Csupán Karleusa Fülöp kapta teljes képzését az Osztrák–Magyar Monarchia különböző katonai tanintézeteiben, a határőrvidéki előkészítő katonaiskolától a Ludovika Akadémia felsőbb tiszti tanfolyamának sikeres elvégzéséig.

⁷ 1900-ban a történelmi Magyarországon élő népesség 48,7%-a római katolikus, 10,9%-a görögkatolikus, 13,1%-a görögkeleti, 7,5%-a evangélikus, 14,4%-a református, 4,9%-a zsidó, 0,4%-a unitárius, 0,1%-a pedig egyéb vallású volt. 1910-re az arányok némileg módosultak: római katolikus 49,3%, görögkatolikus 11%, görögkeleti 12,8%, evangélikus 7,2%, református 14,3%, zsidó 5%, unitárius 0,4%. Kollega Tarsoly: i. m. 156.

⁸ Az első világháború magyar királyi Honvédséget irányító táborno­kok katonai pályafutása, előléptetése során a felekezeti hovatartozásnak egyáltalán nem volt meghatározó jelentősége.

⁹ 1873-tól kezdve évente 8, a Ludovika Akadémia felsőbb tiszti tanfolyamát elvégzett honvédtisztet vettek fel felvételi vizsga nélkül a kétéves (majd 1906-tól már hároméves) képzési idejű bécsi Hadiiskolába. A végzés után ők visszatértek a magyar királyi Honvédséghez, és ott a császári és királyi vezérkar névleges tagjaiként szolgáltak.

Az általunk vizsgált 14 tábornok katonai életpályája során meghatározó szerephez jutottak a magasabb katonai képzettséget biztosító intézmények. A császári és királyi vezérkar 1852-től Bécsben működő szakiskoláját, a császári és királyi Hadiiskolát a későbbi tábornokok közel kétharmada, 9 fő (64,28%) végezte el sikeresen, 5 fő viszont egyáltalán nem. Az előbbieket 2-3 éves próbaidőre beosztották a vezérkarba, s ha bizonyították rátermettségüket, átkerültek a vezérkari tiszti testületbe. A vezérkari szolgálatot időnként félbeszakították, és a tiszteket általában egy év csapatszolgálatra vezényelték, hogy fenntartsák a törzstisztek, valamint a vezérkari tisztek közötti kapcsolatot.¹⁰ A fenti tények ismeretében megállapíthatjuk, hogy a Ludovika Akadémiát végzett honvédtiszteknek nagy esélyük volt arra, hogy bekerüljenek a vezérkari testületbe, de összességében a honvédtisztek nem képviseltek nagy létszámot abban.

Valamely tábornoki rendfokozatba történt kinevezésük előtt öten (Hazai Samu, Nikić János, Czító Károly, Belitska Sándor, Dormándy Henrik) tanítottak közülük a Honvéd Ludovika Akadémia valamelyik tanfolyamán, és voltak részesei a honvédtiszti utánpótlás nevelésének.

A kérdéses tábornokok nyelvismerete, továbbá az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregében, illetőleg a Honvédségben teljesített katonai szolgálat között szoros összefüggés mutatható ki.¹¹ A 14 általunk elemzett tábornok közül 2 fő (Belitska Sándor és Gombos Mihály) 6 nyelven, 5 fő 5 nyelven, szintén 5 fő 4 nyelven, Daubner Samu 3, Nagy Gábor pedig csupán 2 nyelven volt képes valamilyen szinten kommunikálni pályafutása során. Leszögezhetjük, hogy ezen tábornokok általában 4-5 nyelvet használtak tevőlegesen vagy alkalmasszerűen.

Közel kétharmaduk (9 fő – 64,28%) 2 nyelven, 2 személy (Nikić János és Karleusa Fülöp) 3 nyelven, 3 tábornok (Nagy Gábor, Gombos Mihály és Rác Gábor) pedig kizárólag magyarul beszélt és írt tökéletes szinten. A többi nyelvet általában a szülői házban vagy későbbi tanulmányaik során sajátították el.¹²

A magyar királyi Honvédség szolgálati és vezényleti nyelvén, magyarul mindnyájan tökéletesen beszéltek és írtak. Az Osztrák–Magyar Monarchia közös hadseregében a szolgálati érintkezésben és vezényleti nyelvként használt németet kivétel nélkül mindnyájan tudták alkalmazni valamilyen szinten: 10 fő (71,42%) tökéletesen, 2 személy (14,28%) jól, szintén ketten (Nagy Gábor és Rác Gábor) pedig a szolgálat igényeinek megfelelően. A magyar, valamint a német nyelv – amelyet mindnyájan értettek és használtak a mindennapi szolgálatuk során, továbbá többen a magánéletükben is – mellett az általuk leggyakrabban használt a katonaiskolákban kötelezően oktatott, továbbá a 19. században a magyar polgári társadalomban előszeretettel beszélt francia volt, amelyet 10 fő (71,42%) értett közülük (2 fő jól, 1 személy meglehetősen jól, 5 fő szükségképpen, 2 személy pedig kevésbé). A szlovák nyelvet 7 fő, a vizsgált tábornokok fele használta valamilyen szinten: 1 fő tökéletesen, 4 személy szükségképpen, 2 tábornok pedig a szolgálat igényeinek megfelelően. Az orosz nyelvet szintén 7 tábornok értette és használta:

¹⁰ Balla (2010): i. m. 29.

¹¹ 1868 után a császári és királyi (a köznyelven közös) hadseregben, illetőleg a magyar királyi Honvédségben szolgáló tisztek túlnyomó többsége a német, illetve a magyar hivatalos szolgálati és vezényleti nyelven kívül kénytelen volt legalább egy más nyelven érintkezni katonáival, beosztottjaival. Egy felvidéki kiegészítésű közös ezred tisztjeinek például a német mellett a szlovák, a magyar és a rutén nyelvet is ismerniük és sokszor használniuk kellett. Az elfogadott minimumot a szolgálat igényeinek megfelelő minősítés jelentette (a legfontosabb 150-200 kifejezés ismeretét feltételezte, melynek segítségével a tiszt érintkezni tudott katonáival). Az ezrednyelv vagy -nyelvek ismeretéről egy bizottság előtt kellett számot adni, amely a tisztnek az alakulatnál való szolgálatkezdésétől számítva három éven belül ült össze. Ha megbukott a vizsgán, két év halasztást kapott, de ha akkor is kudarcot vallott, alkalmatlanság címén nem léptették elő. Deák: i. m. 130.

¹² Balla (2010): i. m. 32.

1 fő jól, 3 személy szükségképpen, hárman pedig kevéssé. A román nyelvet hatan (42,85%) használták, 4 fő a szolgálat igényeinek megfelelően, 2 személy pedig szükségképpen. A horvát nyelvet 4 személy (28,57%) értette és használta (2 fő tökéletesen, egy személy szükségképpen, 1 tábornok pedig a szolgálat igényeinek megfelelően).

KATONAI PÁLYAFUTÁS

Az első világháborús honvédségi vezetők katonai előmenetelét és az általuk elért legmagasabb katonai rendfokozatok megoszlását vizsgálva megállapítható, hogy minél magasabb rendfokozatot értek el, számuk annál kevesebb. Az összes vizsgált tábornok pontosan fele 1918 novemberéig a vezérőrnagyi rendfokozatot érte el, őket az altábornagyok követték (4 fő – 28,57%), a gyalogsági és a címzetes gyalogsági tábornokokat 1-1, a vezérezredekset csupán 1 fő (7,14%) képviselte. Az első világegés befejezéséig csupán Nikić János viselt címzetes tábornoki rendfokozatot. 1919 után a Nemzeti Hadseregben, majd a magyar királyi Honvédségben összesen 9 tábornokot (64,28%) léptettek elő. (1918 előtt a különböző rendfokozatokba az uralkodó, majd a kormányzó nevezte ki az adott személyeket.) 6 személy kapott valamilyen magyar királyi honvéd címzetes tábornoki (2 fő címzetes gyalogsági tábornoki, 4 fő pedig címzetes altábornagyi) rendfokozatot. Dormándy Henrik és Mina Alajos magyar királyi altábornagyi előléptetésben részesült az 1919 utáni időszakban, Szurmay Sándor pedig – a korábbi gyalogsági tábornoki rendfokozatával egyenértékű – magyar királyi vezérezredesi rendfokozatot viselhetett 1941 augusztusa után.

Az első világháború idején mintegy 1200 főt számláló osztrák–magyar tábornoki kar elitjébe tartozó,¹³ a Ludovika Akadémiát elvégzett és a Honvédséget irányító 3 tábornok vezérőrnaggyá történt kinevezésekor átlagosan 50 éves volt, majd (még 1918 novembere előtt) 60 évesen kapták meg az általuk elért legmagasabb rendfokozatot (Hazai Samu 64 éves korában lett vezérezredes, Nikić János 62 évesen címzetes gyalogsági tábornok, Szurmay Sándor pedig 56 évesen gyalogsági tábornok). A legmagasabb rendfokozatként altábornagyi rangot viselt 4 tábornokot átlagosan 52 éves korában nevezték ki vezérőrnaggyá, majd 55 évesen lettek altábornagyok. Az általunk vizsgált és 1918 novemberéig csupán vezérőrnaggyá kinevezett 7 fő átlagosan 51 éves korában érte el a Monarchia fegyveres erejében rendszeresített legalacsonyabb tábornoki rendfokozatot.¹⁴

¹³ Az Osztrák–Magyar Monarchia tábornoki elitjébe az 1200 fős tábornoki kar legmagasabb rendszeresített rendfokozatokat (tábornagyok, vezérezredek [csak 1915-től], gyalogsági és lovassági tábornokok, tábornagyok) elért 178 tagját sorolhatjuk.

¹⁴ A gyors és csillogó katonai karrier lehetősége a hadseregben csupán az uralkodóház és néhány főhercegi, hercegi család számára volt lehetséges. 1868 után a Honvédségben viszonylagosan könnyebb volt az előrelépés pl. az 1890-es években a Ludovikát végzett hadnagyból 9 év alatt lehetett százados, megelőzve a császári és királyi tisztek előléptetésének tempóját. A Honvédséghez történt áthelyezés előnyös volt a tisztek számára, hiszen többnyire azonnal vagy néhány hónap múlva eggyel magasabb rendfokozatba való kinevezéssel járt együtt. A főhadnagyi rendfokozat esetében általában 4-5, a századosinál 4-6, az őrnagynál 6-10, az alezredesinél 3-4, az ezredesinél 3-6 év volt a várakozási idő. Egy csapattiszt mintegy 30 évi szolgálat után érte el az ezredesi rendfokozatot, vezérkari tisztársra viszont 20-25 évi szolgálat után már vezérkari ezredes lehetett. A minimális várakozási idő fegyvernemenként is különbözött, míg egy gyalogságnál szolgáló ezredes átlagos életkora 51,8 év, egy lovasságié 46,2 év, egy vezérkari ezredesé 45,6 év, egy tüzér ezredesé 55 év volt. Hajdu: i. m. 217–218. A Monarchia fennállásának időszakában a haderőben történt gyors előléptetés kulcsa az iskolai végzettség és a felsőbb fokú továbbképző tanfolyamok elvégzése volt. A felekezeti vagy nemzetiségi hovatartozásnak semmiféle szerepe nem volt a tiszt karrier alakulásában. Akik valamelyik katonai akadémián végeztek, nagyobb esélyük volt a Hadiiskolára, majd utána a vezérkarba való bejutásra, ahonnan végül a tábornokok kerültek ki. Deák: i. m. 234–235.

Általában véve kijelenthetjük, hogy a vezérkari képesítéssel rendelkező tisztek gyorsabban haladtak előre a katonai rangsorban. Esetünkben a vizsgált személyek közel kétharmada, 9 fő (64,28%) rendelkezett vezérkari végzettséggel.

A Honvédséget irányító tábornokok közül kivétel nélkül mindenkit magasabb rendfokozatokba neveztek ki az uralkodó az első világháború éveiben. 4 főt (Hazai Samu, Bartha Lajos, Czító Károly, Dormándy Henrik) kétszer is eggyel magasabb rendfokozatba neveztek ki az uralkodó, míg 10 tábornok (71,42%) korábban viselt rendfokozatához képest csupán egyet lépett előre a ranglétrán.

Az előléptetések békeidőben, 1868 után május és november 1-jével rangsorban történtek. Arra a magyar királyi Honvédségnél a honvédelmi miniszter, a császári és királyi hadseregben pedig a közös hadügyminiszter tett javaslatot az uralkodónak. Őrnaggyá eleve azokat a tiszteket neveztek ki, akiket méltónak és képesnek tartottak arra, hogy pályafutásukat ezredesként vagy tábornokként fejezzék be, valamint sikeresen elvégezték az előírt különleges előkészítő (törzstiszti) tanfolyamot. Néhány tiszt magasabb rendfokozatba történő kinevezését egy évre, vagy akár hosszabb időre is visszatartották, ha képzettségük vagy vezetési gyakorlatuk nem bizonyult elegendőnek, továbbá nem tanulták meg az ezrednyelvet, esetleg a jellemét ítélték kiforratlannak.

A közös hadseregben és a Honvédségnél minden évben megrendezett ún. őszi gyakorlatokon az előléptetendő tisztek szakmai alkalmasságát is próbára tették, ami általában a beosztásában megszokottnál magasabb csapat- vagy seregtestek, illetve szervezeti egységek irányítását jelentette. A katonai előjárók szigorúan véleményezték teljesítményüket, amely jelentős mértékben befolyásolhatta a tiszt magasabb rendfokozatba történő előrelépését vagy annak elmaradását.¹⁵

A különböző hadjáratok és különösen az első világháború idején nagy eltérések mutatkoztak, mivel többen az egyes hadszíntereken vagy a hátszországban szerzett háborús érdemeikért soron kívüli előléptetésben részesültek. Utóbbira nem csupán a harctéren tanúsított hősiesség vagy sikeres tevékenység, hanem a kiváló egyéni tulajdonságok és cselekedetek alapján is sor kerülhetett. A szakmai értékelő bizottság javaslatára az uralkodó különleges kegyként engedélyezte az ilyen előléptetéseket.¹⁶

Ezek a tábornokok pályafutásuk során váltakozva töltötték be gyakorló csapattiszti és vezérkari beosztásokat. Az egyes fegyvernemeknél a következő arányban képviseltették magukat: 13 fő (92,85%) a gyalogságnál, Czító Károly viszont a lovasságnál kezdte meg katonai szolgálatát. (A Monarchia szárazföldi haderejének bevethetőség szerint csupán második vonalát alkotó magyar királyi Honvédség alárendeltségében 1868-tól csak gyalogság és lovasság létezett, a tüzér fegyvernemet 1913. március 1-jén hozták létre.) Az általunk vizsgált tábornokok pontosan fele, 7 fő (Hazai Samu, Nikić János, Szurmay Sándor, Czító Károly, Daubner Samu, Karleusa Fülöp, Rác Gábor) rendfokozat nélküli honvédként kezdte pályafutását a Honvédségben.

A legmagasabb beosztás, amit a Honvédség irányítói az első világháború során elértek, igen változatos volt. A legtöbben (5 fő – 35,71%) hadosztály-, négyen dandárparancsnoki, ketten honvédkerületi parancsnoki beosztásban szolgáltak a háború idején. A tábornokok közül pályafutásuk végén többen fontos posztokat töltöttek be. A legfontosabb beosztásba Hazai Samu került, aki az osztrák–magyar fegyveres erők utánpótlási ügyeinek főnökeként fejtett

¹⁵ Balla (2010): i. m. 39.

¹⁶ Deák: i. m. 212.

ki eredményes tevékenységet 1917–1918-ban Bécsben, s egyben Ausztria–Magyarország haderejének vezérkari főnöke után a második legfontosabb tisztséget is ellátta.

Hazai Samu 1910–1917 között, utódja – a világháború során két éven át csoport- és hadtestparancsnoki beosztást ellátott –, Szurmay Sándor pedig 1917–1918-ban töltötte be a magyar királyi honvédelmi miniszteri tisztséget. Bartha Lajos 1915–1918 között a Ludovika Akadémia parancsnoka, Tabajdi Kálmán 1917–1918-ban a Honvédelmi Minisztérium államtitkára, Nagy Gábor 1913–1918 között a magyar királyi Csendőrség felügyelője, Belitska Sándor 1918 november–decemberében a magyar királyi Honvédség, majd a Magyar Néphadsereg főparancsnoka volt, Dormándy Henrik pedig 1918 október–novemberében a magyar honvédelmi miniszter képviselőjeként tevékenykedett a császári és királyi Hadsereg-főparancsnokságon, Badenben. A fent felsorolt beosztások összefüggtek a tábornokok által elért legmagasabb rendfokozatokkal, hiszen pl. a hadtestparancsnoki beosztás a gyalogsági tábornoki, a hadosztály- és honvédkerületi parancsnoki beosztás az altábornagyi (címmzes gyalogsági tábornoki, címmzes lovassági tábornoki, címmzes tábornoszernagyi), a dandárparancsnoki pedig a vezérőrnagyi rendfokozat meglétét feltételezte.

Pályafutása során mind a 14 későbbi tábornok a kiegyezés után felállított magyar királyi Honvédségben kezdte meg szolgálatát. Közülük 4 fő (Czitó Károly, Daubner Samu, Karleusa Fülöp és Rácz Gábor) pályája folyamán végig a Honvédségben szolgált, általában csapattiszti és parancsnoki beosztásokban. Nagy Gábor is a Honvédségben kezdte meg szolgálatát, de pályafutása legnagyobb részében a magyar királyi Csendőrségnél töltött be különböző beosztásokat, egészen 1918 végéig. A fenti 5 tábornok közül egyik sem végezte el a bécsi Hadiiskolát, vagyis nem rendelkeztek vezérkari képzettséggel. 9 tábornok pályafutása során szintén végig a Honvédségnél szolgált, ám ottani szolgálatukat hosszabb-rövidebb időre a császári és királyi hadseregben vagy intézményekben töltött vezérkari beosztásokkal szakították meg. Ők természetesen mindnyájan elvégezték a vezérkari szakiskolát Bécsben.

Közülük Hazai Samu szolgált a leghosszabb ideig egyfolytában (nyugállományba helyezéséig több mint 45 éven át). A Monarchia fegyveres erejében legrövidebb ideig – 1918 végéig számítva – Belitska Sándor és Mina Alajos teljesített szolgálatot, mindketten „csupán” 28 évet töltöttek a Honvédségben.

A tábornokok közül 13 fő (92,85%) szolgált aktívan végig az első világháborúban. Nikić Jánost 1915 végén nyugállományba helyezték, majd hátszági feladatok ellátására ténylegesítették, s még a háború vége előtt, 1918 áprilisában visszahelyezték a korábbi nyugállományba. A vizsgált személyek közül tízen a világháború idején a fronton és a hátszágban egyaránt szolgáltak, 2 fő (Hazai Samu és Nagy Gábor) végig a hátszágban teljesített szolgálatot,¹⁷ 2 tábornok (Gombos Mihály és Karleusa Fülöp) a háború alatt végig frontszolgálatot látott el. 3 tábornok (Szurmay Sándor, Gombos Mihály és Mina Alajos) honvéd és közös hadseregbeli csapat- és seregtesteket egyaránt irányított.

Az első világháborús katonai összeomlást követően a Honvédség tábornokai közül 8 fő (57,14%) szolgált tovább a Nemzeti Hadseregben, majd a magyar királyi Honvédségben. 1918 novembere előtt közülük 1 fő (Bartha Lajos) császári és királyi altábornagyi, 7 tábornok pedig császári és királyi vezérőrnagyi rendfokozatot viselt. Megállapíthatjuk, hogy az alacsonyabb rendfokozatú és egyúttal fiatalabb tábornokok szolgálták tovább hazájukat

¹⁷ Volt olyan tábornok, akit megrendült egészsége miatt helyeztek hátszági beosztásba a háború folyamán. Bartha Lajos 1914-ben két alkalommal is komolyabb harctéri sebesülést szenvedett, emiatt került 1915 áprilisában a budapesti Ludovika Akadémia parancsnoki székébe. Balla Tibor: A magyar királyi Honvéd Ludovika Akadémia parancsnokai a Nagy Háború idején. Hadtudományi Szemle, 2019. Különszám, 17–26.

a magyar haderőben. Őket 1919–1920-ban igazoló eljárásnak vetették alá, amelynek során számot kellett adniuk az 1918 őszétől 1919 augusztusáig folytatott tevékenységükről.¹⁸

Az általunk vizsgált táborno­kok pályája során néhány esetben párhuzamok fedezhetők fel. Például Belitska Sándor és Dormándy Henrik csupán néhány nap eltéréssel születtek, egyszerre (Dormándy egy évfolyammal feljebb) jártak a Ludovika tisztképző, majd 1892–1893-ban az Akadémia felsőbb tiszti tanfolyamára, valamint 1893–1895 között a bécsi Hadiiskolára. Mindkettőjüket 1890-ben nevezték ki hadnaggyá, s közel egy időben (Belitskát 1917. augusztus 1-jén, Dormándyt pedig 1918. február 1-jén) léptették elő őket vezérőrnaggyá.

Katonai pályafutásuk a nyugállományba helyezéssel zárult. A legkorábban, még az első világháború vége előtt és 60 éves korában Nikić Jánost helyezték nyugállományba (1915. december 12-én, majd rövid aktíválás után, 1918. április 1-jén helyezték vissza végleg a korábbi nyugdíjba). Hazai Samut 1918. december 1-jén, 8 táborno­kot 1919. január 1-jén, 4 főt pedig 1919. március 1-jén helyeztek kényszerűségből nyugállományba.¹⁹ A Nemzeti Hadseregben és a Honvédségben tovább szolgáló 8 fő az 1920. június 1. és 1925. augusztus 1. közötti időszakban került végleg nyugállományba.

HÁBORÚKBAN, HADJÁRATOKBAN VALÓ RÉSZVÉTEL

A 14 táborno­k közül egyik sem vett részt a Habsburg-monarchia által, valamelyik 1914 előtt vívott dinasztikus háborúban vagy hadjáratban, megszálló hadműveletben, vagyis egyikük sem rendelkezett 1914 előtt szerzett harci tapasztalattal.²⁰

ADOMÁNYOZOTT KITÜNTETÉSEK, CÍMEK ÉS RANGOK

A szóban forgó táborno­kok tehetségét és szakmai érdemeit számos kitüntetéssel is elismerték. Az Osztrák–Magyar Monarchia kitüntetései közül a legtöbben a szolgálatban eltöltött idő után járó (általában 25, 30, 40 év), illetőleg az uralkodói jubileumokra, továbbá a mozgósításban való részvétel okán adományozott (Katonai Tiszti Szolgálati Jel I–III. osztálya, Jubileumi Emlékérem a fegyveres erő számára [1898], Katonai Jubileumi Kereszt [1908], az 1912–1913. évi Mozgósítási Kereszt), valamint a hadi vagy polgári érdemek után kapható kitüntetések birtokolták. Hadi érdemekért leggyakrabban a Katonai Érdemkereszt, az Osztrák Császári Lipót Rend, az Osztrák Császári Vaskorona Rend, a Katonai Érdemérem, az Osztrák Császári Ferenc József Rend különféle fokozatait, Hadiérmét, az első világháború alatti polgári érdemekért a Vöröskereszt Érdemcsillagát hadidíszítménnyel, a Vöröskereszt Díszjelvényének különböző osztályait kapták meg az arra érdemesek.

Az adományozott külföldi kitüntetések elfogadását és viselését a birodalom uralkodója által történt engedélyezéshez kötötték. Az adományozás a legkülönfélébb alkalmakkor és indokkal történhetett, így például a külföldi uralkodóknak, államfőknek, politikusoknak, katonai

¹⁸ Rendeleti Közlöny a Magyar Hadsereg számára. Szabályrendeletek. 1919/52., 193–197.

¹⁹ A nyugdíjak összege a legutolsó elért rangtól függően differenciált volt. Például a címzetes gyalogsági és lovassági táborno­k, valamint a tábornagy éves nyugdíja 40 évi szolgálat után 16 800, az altáborno­agyé 14 000 korona volt.

²⁰ A birodalom hadserege 1867 és 1914 között élte át fennállásának egyik leghosszabb békeidőszakát, a tiszteknek évtizedeken át nem nyílt alkalmuk a harctéren megmérteni alkalmasságukat. Az évente megrendezett, általában az uralkodó részvétele mellett lezajlott nagy hadgyakorlatokon pedig alig volt lehetőségük a korszerű háborús harc­helyzetek begyakorlására, az új haditechnika kipróbálására, a hadművészet terén bekövetkezett változások gyakorlatba való átültetésére.

delegációknak a Monarchiában vagy az osztrák–magyar uralkodó, trónörökös kíséretében lévő tisztek, tábornokok más országokban tett hivatalos látogatása, a világháború idején pedig a német, bolgár, török szövetségesekkel együtt végrehajtott hadjáratokban, offenzívákban való részvétel egyaránt alkalmat teremtett az arra érdemesítettek kitüntetésére, amely a Központi Hatalmak országai által viszonyossági alapon történt.

A Habsburg- vagy osztrák–magyar kitüntetések közül a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztjét egyedül Szurmay Sándor, az Osztrák Császári Vaskorona Rend III. osztályát 11 fő, a Nagy Katonai Érdemérmét 1 fő, a Bronz Katonai Érdemérmét 12 fő, az Ezüst Katonai Érdemérmét 1 fő, az Osztrák Császári Lipót Rend lovagkeresztjét 12 fő, a Katonai Tiszti Szolgálati Jel II. osztályát 7 fő, a Katonai Tiszti Szolgálati Jel III. osztályát mindenki, vagyis 14 fő, a Katonai Érdemkeresztet (1914 előtt) 13 fő, a Katonai Érdemkereszt III. osztályát hadidíszítménnyel 6 fő, a Katonai Érdemkereszt II. osztályát hadidíszítménnyel 3 fő, az Osztrák Császári Vaskorona Rend II. osztályát 5 fő, az Osztrák Császári Ferenc József Rend tisztikeresztjét 4 fő, az Osztrák Császári Ferenc József Rend lovagkeresztjét 1 fő, a Károly Csapatkeresztet 4 fő, az 1912–13. évi Mozgósítási Keresztet 3 fő, a Sebesültek Érmét 2 fő, a Vöröskereszt I. osztályú Díszjelvényét hadidíszítménnyel 4 fő, a Vöröskereszt Tiszti Díszjelvényét 2 fő, a Magyar Királyi Szent István Rend parancsnoki keresztjét 1 fő, a Vöröskereszt Érdemcsillagát hadidíszítménnyel 1 fő, a Magyar Háborús Emlékérmét kardokkal, sisakkal 1 fő, a Tiszti Ezüst Vitézségi Érmét 1 fő, a Tiszti Arany Vitézségi Érmét 1 fő, a Magyar Érdemkereszt I. osztályát 1 fő, a Kormányzói Dicséző Elismerést 1 fő, a Különös Kormányzói Elismerést 1 fő, a Magyar Hadiérmét 1 fő számára adományozták a tábornokok közül. Összesen 12 fő kapott külföldi kitüntetést is pályája során. Általában a világháború folyamán a Monarchiával szövetséges országok kitüntetéseit kapták meg, így a legtöbben (11 fő) valamilyen német kitüntetést, 4 személy török, 1 fő pedig bolgár kitüntetést viselhetett az egyenruháján.

A rendelkezésre álló adatok ismeretében megállapíthatjuk, hogy a tábornokok közül 2 fő (Hazai Samu és Szurmay Sándor) viselt a Monarchia uralkodója által számára adományozott magyar bárói rangot, 6 személy pedig magyar nemesi címet és nemesi előnevet.²¹ Utóbbiak közül öröklött nemességgel 3 fő (21,42%) büszkélkedhetett, hárman pedig saját jogon, szolgálati érdemeikért kaptak nemesi címet és előnevet.

A 14 általunk vizsgált tábornok közül ketten (Hazai Samu és Szurmay Sándor) valóságos belső titkos tanácsosi méltóságot kaptak, Belitska Sándor pedig magyar királyi titkos tanácsosi méltóság tulajdonosa volt, hatan vitézi címmel rendelkeztek, 2 fő (Hazai Samu és Szurmay Sándor) még 1918 előtt adományozott ezredtulajdonosi címet birtokolt, Szurmay Sándor pedig a Mária Terézia Katonai Rend rendi káptalanjának tagja volt.

²¹ 1868 után a tényleges csapatszolgálatban 30 évet szolgált és legalább egy hadjáratban vagy háborúban részt vett tisztek jogot formálhattak nemesi pátenstre. A többi bajtársuknak a nemesség adományozásához 40 évi feddhetetlen szolgálatot kellett igazolnia. Mindez azt jelentette, hogy az illető tiszttel közel járt a nyugállományba helyezéshez. Deák: i. m. 200–201. A nemesi cím használatát igazoló eljáráshoz kötötték, ismert főrangú családok esetében attól eltekintettek. A tisztek ingyen kapták nemesi pátenstüket, a gyakorlatban legalább 120–150 forintot kellett fizetniük, megválaszthatták nemesi előnevüket, valamint megtervezhették címerüket. Többen annak a településnek a nevét választották előnévként, ahol csatában harcoltak (pl. uzsoki Szurmay Sándor) vagy ezredük állomásozott. Balla (2010): i. m. 35.

ÍRÁSMŰVEK

A tábournokok közül néhányan írásműveikkel is hozzájárultak a magyar hadtudomány gazdagításához. Közülük 5 fő (35,71%) nevéhez fűződik valamilyen kiadvány. Hazai Samu és Szurmay Sándor jelentős publikációs tevékenységet fejtett ki, Belitska Sándor neve alatt a Magyar Katonai Közönyben látott napvilágot egy tanulmány és egy rövid cikk, Bartha Lajos az 1. honvéd gyalogezred világháborús emlékalbumának összeállításában vett részt, Rác Gábor pedig a 9. honvéd gyalogezred történetét foglalta össze. Közülük – Rác Gábor kivételével – mindannyian vezérkari képesítéssel és minősítéssel bírtak. Általánosságban elmondhatjuk, hogy főként a vezérkari beosztásokban szolgált tiszték éreztek magukban késztetést hadtudományi művek vagy cikkek megírására. A vizsgálat alá vont többi 9 tábornok nevéhez nem köthető semmilyen publikáció.

A HALÁLOZÁS IDŐPONTJA ÉS HELYE

Az említett tábornokok halálozási időpontjait elemezve kiderül, hogy azok az 1926 és 1954 közötti évekre esnek (1926-ban Czító Károly, 1954-ben pedig Mina Alajos hunyt el), és viszonylagosan nagy szóródást mutatnak a fenti közel három évtizedet felölelő időszakban. 1926 és 1930 között 3 fő, 1931 és 1940 között 4 személy, 1941 és 1946 között 6 tábornok, 1946 után csupán 1 személy halálozott el. Többen is ugyanabban az évben hunytak el (Karleusa Fülöp és Nikić János 1930-ban, Nagy Gábor és Daubner Samu 1936-ban, Dormándy Henrik és Gombos Mihály egyaránt 1943-ban). Kettőn (Nikić János és Rác Gábor) egyformán 74 éves korukban távoztak az élők sorából. 67 és 70 éves kora között 2 (14,28%), 71 és 80 éves kora között 8 (57,14%), 81 és 91 éves kora között pedig 4 személy (28,57%) halt meg. Elhalálozásuk időpontjában átlagos életkoruk 77 év volt. Közülük a legfiatalabb Belitska Sándor volt, aki 67 évesen, a legidősebb pedig Hazai Samu, aki 91 éves korában szenderült jobblétre. A halálozások helyének eloszlását megvizsgálva megállapíthatjuk, hogy a 14 település közül 11 város, 3 pedig község volt. Az első világháborús honvédségi tábornokok közül 13 fő a tulajdonképpeni trianoni Magyarország területén (10 fő Budapesten, 1 fő Zala, 1 fő Pest, 1 fő pedig Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében fekvő településen), 1 fő (Nikić János) pedig Jugoszlávia területén, Újvidéken hunyt el. A tábornokok közül legtöbben természetes előregedés következtében távoztak az élők sorából, erőszakos halált senki sem halt közülük.

Emléküket az utókor, valamint a magyar és a nemzetközi hadtörténetírás képviselői mellett közterületek és honvédségi szervezetek, intézmények, alakulatok nevei is őrzik.

(A tanulmány második, befejező részét folyóiratunk 2023/1. számában közöljük.)



FELHASZNÁLT IRODALOM

- Balla Tibor: *A magyar királyi Honvéd Ludovika Akadémia parancsnokai a Nagy Háború idején.* Hadtudományi Szemle, 2019. Különszám, 17–26. DOI: 10.32563/hsz.2019.1.kesz.1

- Balla Tibor: *A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. Altábornagyok.* HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2019.
- Balla Tibor: *A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. Tábornagyok, vezérezredek, gyalogsági és lovassági tábornokok, tábornagyok.* Argumentum Kiadó, Budapest, 2010.
- Deák István: *Volt egyszer egy tisztikar. A Habsburg-monarchia katonatiszjteinek társadalmi és politikai története, 1848–1918.* Gondolat Kiadó, Budapest, 1993.
- Hajdu Tibor: *Tisztikar és középosztály, 1850–1914. Ferenc József magyar tisztjei.* História – MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1999.
- Kollega Tarsoly István (főszerk.): *Magyarország a XX. században. II. kötet. Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság.* Babits Kiadó, Szekszárd, 1997.
- Rendeleti Közlöny a Magyar Hadsereg számára. Szabályrendeletek. 1919/52.

A HADIFINANSZÍROZÁS GAZDASÁGI ALAPJAI

Az olvasó a kötet évszázadokon átívelő, Európa különböző államaihoz kapcsolódó tanulmányain keresztül ismerheti meg, hogy a különböző korok, az eltérő gazdasági súllyal rendelkező államok milyen módon biztosították hadseregük, illetve az egyes háborúk pénzügyi hátterét, milyen azonos, de mégis eltérő válaszokat adtak a felmerülő problémákra, és milyen hatással voltak a hadivállalkozások a gazdaságra és annak szereplőire.

Szerkesztők: Pósán László,
Veszprémy László, Isaszegi János
Megjelenés éve: 2022
432 oldal
Ára:

7800 Ft



A könyv a Zrínyi Kiadó webshopjában (shop.hmzrinyi.hu) vagy a Kiadó könyv- és térképboltjában (1024 Budapest, Fillér u. 14.) vásárolható meg.